

طراحی مدل عدالت آموزشی جهت نظام آموزش و پرورش رسمی و عمومی و اعتبار یابی آن

فاطمه اسلامی‌هرندی* دکتر فریبا کریمی** دکتر محمدعلی نادى***

چکیده

هدف از این پژوهش ارائه مدل عدالت آموزشی برای آموزش و پرورش کشور بود. روش پژوهش ترکیبی اکتشافی بود. ابتدا مضامین عدالت آموزشی در آموزش و پرورش با استفاده از روش تحلیل مضمون استقرایی و براساس کل حوزه پژوهش که در پایگاه‌های اطلاعاتی از سال ۲۰۰۱ تا ۲۰۱۷ موجود بود، شناسایی و به طور هدفمند با استفاده از روش تحلیلی مورد مطالعه و تحلیل قرار گرفت. براساس تحلیل‌های حاصل ۸۲ مضمون پایه، دوازده مضمون سازمان‌دهنده مشارکت جمعی، تصمیم‌سازی عادلانه، همه‌جانبه‌نگری برنامه درسی، شایسته‌سالاری، پوشش دادن همه مخاطبان، توجه به وضعیت بهداشتی فراگیران، مدیریت بهینه منابع، توانمندسازی فراگیران، بهبود فرآیند ارزشیابی، ارتقای کیفیت آموزش و تعامل منصفانه و سه دسته مضمون فراگیر تحت عنوان: بسترسازی عادلانه توزیع منابع، بهره‌مندی عادلانه از منابع، شایسته‌پروری شناسایی شد. با توجه به مضامین شناسایی شده پرسش‌نامه‌ای جهت اعتبار یابی مدل با ۸۲ گویه طراحی گردید که پایایی پرسش‌نامه با استفاده از آلفای کرونباخ (۰/۷۶) و روایی آن با استفاده از روش تحلیل عاملی مورد بررسی قرار گرفت. جامعه پژوهش در بخش کمی کلیه مدیران و معاونین مدارس سراسر کشور با تعداد ۱۷۰۶۴۵ بود که تعداد ۳۸۴ نفر به روش نمونه‌گیری تصادفی چند مرحله‌ای انتخاب شدند. جهت اعتبار یابی مدل پژوهش از روش تحلیل عاملی تأییدی استفاده گردید. همه مضامین با بار عاملی بالا مورد تأیید قرار گرفتند که نشان از اعتبار بالای مدل بود.

واژه‌های کلیدی: عدالت آموزشی، فراگیران، آموزش و پرورش، بسترسازی عادلانه توزیع منابع، بهره‌مندی عادلانه از منابع.

□ تاریخ پذیرش: ۹۷/۰۹/۱۳

□ تاریخ دریافت: ۹۷/۰۷/۱۰

* دانشجوی دکتری مدیریت آموزشی، دانشکده علوم تربیتی و روان‌شناسی، دانشگاه آزاد اسلامی واحد اصفهان (خوراسگان)، اصفهان، ایران. f.eslami58@yahoo.com

** نویسنده مسئول: دانشیار مدیریت آموزشی، دانشکده علوم تربیتی و روان‌شناسی، دانشگاه آزاد اسلامی واحد اصفهان (خوراسگان)، اصفهان، ایران. faribakarimi@khuif.ac.ir

*** دانشیار مدیریت آموزشی، دانشکده علوم تربیتی و روان‌شناسی، دانشگاه آزاد اسلامی واحد اصفهان (خوراسگان)، اصفهان، ایران. mnadi@khuif.ac.ir

تحقق عدالت از شعارها و اهداف سیاسی - اجتماعی حاکم در جوامع بشری است. یکی از اصول دین اسلام عدل است و در منابع دینی و روایات ذکر شده از ائمه اطهار به توسعه عدل و عدالت توجه زیادی شده است. آموزش و پرورش با تربیت فراگیرانی که عدالت محور و عدالت جو هستند می تواند عدالت را در جامعه توسعه دهد. در زمینه مؤلفه های عدالت آموزشی در نظام تعلیم و تربیت و ارائه مدل برای آن تاکنون پژوهشی صورت نگرفته است. این خلاء پژوهشی باعث شده است که ذینفعان آموزشی نیز از شاخص های عدالت آموزشی مرتبط با خود آگاه نباشند. بنابراین ضروری است که در پژوهشی مؤلفه های عدالت آموزشی شناسایی شوند و برای عدالت آموزشی در آموزش و پرورش ایران یک مدل علمی تدوین شود. در آیات و روایات مقوله عدالت یکی از ارکان حیات اجتماعی تلقی شده و مورد توجه بوده است. براساس آیات قرآن هدف اساسی رسالت پیامبران به پا داشتن مردم برای برپایی جامعه عادلانه است (حدید، ۲۵). از اینرو یکی از اهداف اساسی حکومت اسلامی، اجرا و بسط عدالت در جامعه است. عدالت در عرصه های مختلف اجتماعی، سیاسی، اقتصادی، فرهنگی و تربیتی قابل پیگیری است. البته براساس آیات قرآن حوزه های عدالت متعددند و خود (نساء، ۳۵)، خانواده (نساء، ۳)، خویشان (انعام، ۱۵۲)، امت (حجرات، ۹) و جامعه انسان ها (نساء، ۵۸) را شامل می شود. امام علی (ع) نیز جامعه ای که براساس عدالت اداره شود را جامعه ای استوار و ارزشمند می داند و در مقابل جامعه ای که در مسیر عدالت اداره نشود این گونه معرفی می کند که ارزش ها در آن واژگون و ضد ارزش ها حاکم می شود (خطبه، ۵۲).

عدالت از جمله مواردی است که نه تنها در وجود آدمی قرار دارد بلکه انسان آن را به شکل ذاتی و فطری دوست دارد. دلیل آن این است که حتی ستمگران برای ظلم خود دست به توجیه می زنند و سعی می کنند آن را عادلانه جلوه دهند و در آیات ۷ و ۸ سوره مبارکه انفطار نیز سخن از تحقق عدالت و اعتدال در وجود آدمی آمده است. تأکید بر عدالت در همه بخش های جامعه به این خاطر است که به حقوق دیگران احترام گذاشته شود و حق شان تضییع نگردد. روبرت^۱ (۲۰۱۷) عدالت شاخص اصلی توسعه جوامع و

نیاز درونی بشر و یکی از عوامل مؤثر در تحقق اهداف آموزش و پرورش است. آموزش و پرورش، حق همه است و افراد را برای داشتن یک زندگی بهتر، توسعه توانایی‌های فردی و ورود به فرصت‌های اجتماعی آماده می‌کند. تامپسون^۱ (۲۰۱۳) عدالت آموزشی را دربرگیرنده احیای رویکردهایی می‌داند که به نیازهای افرادی که از آموزش محروم شده‌اند پاسخ می‌دهد. ابتکار عدالت آموزشی در درست کارکردن برای توانمندسازی دانش‌آموزان آسیب‌پذیر و اولیای آن‌ها است به روشی که بی‌عدالتی آموزشی حذف شود. یونسکو (۲۰۱۰) همه محیط‌ها و نظام‌های آموزشی نقش خطیر خود را در آماده کردن کودکان برای ورود به جامعه و بازار کار پذیرفته‌اند و برای رسیدن به این هدف، مدارس نقش مهمی را در فراهم کردن فرصت‌های برابر و عادلانه آموزشی و آموزش مهارت‌ها دارند (یونسکو، ۲۰۱۰). فراهم کردن فرصت‌های برابر، عادلانه آموزشی و دسترسی به آن، جزئی از عدالت آموزشی است. رسیدن به عدالت آموزشی برای تمام جوامعی که آموزش و پرورش را یک جزء مهم در زندگی افراد می‌دانند، امری اصلی به شمار می‌رود. از دیدگاه بریگهاوس و آنترهالتر^۲ (۲۰۱۰) عدالت آموزشی به معنای توزیع منابع و فرصت‌های آموزشی برای برآورده کردن نیازهای متفاوت دانش‌آموزان است. عدالت به معنای برابری نیست. وقتی نیازهای دانش‌آموزان متفاوت است پس باید منابع متفاوت اختصاص داده شود. همچنین دسترسی برابر به منابع (برنامه درسی، معلم، زمان یادگیری، ...) مفید نخواهد بود چون محرومیت از بعضی منابع را برای گروه‌های دیگر به دنبال دارد.

عدالت یا افقی است یا عمودی. عدالت افقی در آموزش یعنی تعداد صندلی، کلاس، معلم و سایر امکانات آموزشی که هم شهر و هم روستا باید داشته باشند (به نسبت جمعیت)، اما در عدالت عمودی، تفاوت‌های بین افراد مد نظر است. براون^۳ (۲۰۰۶) عدالت افقی را رفتار برابر با برابرهای می‌داند و عدالت عمودی را رفتار نابرابر. عدالت افقی پیش نیاز عدالت عمودی و وسیله‌ای برای کمرنگ کردن بی‌عدالتی فرهنگی، اقتصادی و اجتماعی در بیرون مدرسه است که زمینه ایجاد عدالت آموزشی را فراهم می‌کند. اما عدالت عمودی این است که موقعیت چه کسی می‌تواند یا باید اصلاح شود.

1. Thompson
2. Brighthouse, & Unterhalter
3. Brown

در واقع عدالت عمودی ضمانت گروه‌های خاص (محرومین، معلولین، اقلیتها، عشایر، و...) را در دسترسی به منابع (تدریس ویژه و با کیفیت، توزیع سرانه، منابع انسانی و منابع کالبدی مدارس) دارد.

رعایت اصل مساوات در توزیع منابع مالی و انسانی، مشارکت دادن ذینفعان در امور آموزشی و آگاه کردن آنها از برنامه‌ها، انتخاب محتوای درسی متناسب با نیازهای فراگیران، توجه به اصل شایسته‌سالاری در استخام مربیان و انتخاب مدیران و... راهکارهایی است که عدالت آموزشی را افزایش می‌دهد و در منابع دینی نیز به آن توجه شده است. در ارتباط با استخدام نیروی انسانی و انتخاب آنها سوره مبارکه بقره آیه ۲۴۷ زمانی که مردم به انتخاب حضرت طالوت به عنوان پیامبر اعتراض می‌کنند، خداوند می‌فرماید «بی تردید خدا او را بر شما برگزیده و او را دانش و نیروی بدنی بخشیده است». همچنین امام علی (ع) در نامه ۵۳ به مالک اشتر در مورد گزینش کارکنان می‌فرماید در استخدام کارگزاران و کارکنان دقت نظر کن و آنها را با آزمودن به کار بگیر و دل‌بخوایی و بی‌ضابطه استخدام‌شان نکن، زیرا این دو مجموعه‌ای از ظلم و خیانت را به دنبال دارد. مشارکت دادن ذینفعان آموزشی در تصمیم‌گیری‌ها نیز یکی دیگر از راهکارها برای تحقق عدالت آموزشی است. خداوند در سوره آل عمران آیه ۱۵۹ خطاب به رسول اکرم می‌فرماید «در کارها با مردم مشورت کن». وجود انجمن اولیاء و مربیان و شوراهای دانش‌آموزی و شورای معلمان از جمله مواردی است که مشارکت ذینفعان آموزشی را به دنبال دارد. همچنین امام علی (ع) در کلام ۱۳۱ نهج‌البلاغه با تأکید بر مشورت و مشارکت افراد می‌فرماید هیچ ثروت و بی‌نیازی همچون عقل، و هیچ فقری همچون جهل، و هیچ میراثی همچون ادب و هیچ پشتیبانی همچون مشورت نیست. نوع آموزش به فراگیران متناسب با شرایط آنها و آموختن مهارت‌ها به دانش‌آموزان همه سطوح و استفاده از محتوای آموزشی نوین که منجر به نهادینه کردن عدالت آموزشی می‌شود در آیات سوره‌های مبارکه کهف آیه ۶۷، انبیاء آیه ۸۰، لقمان آیات ۱۴ و ۱۷ و ۱۸ و ۱۹، و حدید آیه ۲۵ و در خطبه ۳۳ و ۱۰۵ نهج‌البلاغه نیز بیان شده است (گل‌دهان، ۱۳۹۵). باقری (۱۳۸۷) یکی از اهداف کسب دانش، مهارت و بینش نسبت به حرفه‌ها را رسیدن به عدالت در جامعه می‌داند. طبق یافته‌های پژوهش حیدری و باقری‌نوع‌پرست (۱۳۹۵) اگر انتقال دانش و مهارت با عدالت در کنار هم قرار بگیرند

عدالت تربیتی استنتاج می‌شود چرا که در آموزش حرفه‌ها، یادگیرندگان از اقشار مختلف اجتماعی و با علائق و استعدادهای گوناگون حضور دارند و معلمان نیز باید دانش، مهارت و بینش حرف‌های خود را به‌طور برابر و عادلانه به یادگیرندگان انتقال دهند. برای کسب عدالت آموزشی در متون علمی نیز راهکارهای متفاوتی مطرح شده است. راهکار تأمین و گسترش برابری فرصت‌ها و عدالت آموزشی شامل توزیع معلمان با کیفیت و ماهر در مناطق، آگاه کردن برنامه‌ریزان نسبت به اهمیت و نتایج برابری فرصت‌های آموزشی و عدالت آموزشی و حذف کلیشه‌های جنسیتی از برنامه‌های درسی می‌شود (بابادی‌عکاشه، شریف و جمشیدیان، ۱۳۸۸). اولویت دادن به تربیت نیروی انسانی بومی، ایجاد انگیزه در معلمان برای خدمت در مناطق محروم، توزیع متناسب معلمان با کیفیت و ماهر در مناطق، گسترش مدارس دخترانه سطوح بالاتر در مناطق محروم، افزایش سرانه دانش‌آموزان مناطق محروم، فراهم کردن امکانات برای رفع محرومیت آموزشی نیز از راهکارهای ارائه شده توسط بابادی‌عکاشه و همکارانش (۱۳۸۸) است.

از اوایل قرن حاضر، تأمین آموزش براساس استعدادهای مورد توجه متخصصان قرار گرفت و از نیمه دوم قرن حاضر شعار عدالت آموزشی و برابری فرصت‌های تحصیلی مطرح شد (سرمادی و معصومی‌فرد، ۱۳۹۴). ۱۰ سال پیش سران ۱۶۴ کشور جهان از جمله کشور ایران، همراه با سازمان‌های دولتی و غیردولتی در اجلاس جهانی آموزش در داکار متعهد شدند تا سال ۲۰۱۵ اقدامات جدیدی را در کشورهای خود در زمینه دسترسی به امکانات آموزشی مناسب و با کیفیت برای کودکان، جوانان و بزرگسالان فراهم سازند (غلامی‌پریزاد، غلامی‌پریزاد، عیوضی و غضنفری، ۱۳۹۴). این در حالی است که از نیمه قرن بیستم تاکنون در جوامع غربی بحث درباره شرایط امکان و یا امتناع تحقق عدالت آموزشی موضوعی مناقشه برانگیز بوده است. اگرچه مسأله عدالت آموزشی از دهه‌های ۱۹۵۰ و ۱۹۶۰ میلادی در جوامع غربی مطرح شده است اما در کشورهای در حال توسعه از جمله ایران به‌طور جدی مورد توجه قرار نگرفته است (صفرحیدری و حسین‌نژاد، ۱۳۹۳).

یکی از دلایل وقوع انقلاب تحقق عدالت و مبارزه با نابرابری بود. تأمین عدالت در نهاد آموزش و پرورش نیز در کنار دیگر نهادها، بعد از انقلاب اسلامی مورد توجه

قرار گرفت که هدف آن کاهش فاصله طبقاتی میان اقشار گوناگون جامعه، توزیع و برخورداری مناسب از امکانات و منابع اصلی است. با پیروزی انقلاب اسلامی ایران در سال ۱۳۵۷ و به هنگام تدوین قانون اساسی جمهوری اسلامی ایران به این موضوع توجه شد. بندهای دوم و سوم اصل سوم قانون اساسی بر وظیفه دولت در بالاترین سطح آگاهی‌های عمومی از طریق آموزش و پرورش رایگان برای همه ایرانیان تأکید می‌کند (حسینی‌بهشتی، ۱۳۹۴).

بررسی‌های انجام‌شده نشان می‌دهد که پژوهش‌های انجام‌شده با موضوع عدالت آموزشی، مدل و یا مؤلفه‌ای را برای این متغیر ارائه نداده‌اند و از طرفی پیشینه‌ای که کاملاً مرتبط باشد، وجود ندارد به همین دلیل در ادامه به پژوهش‌هایی که تا حدودی مشابهت دارند پرداخته شده است.

فقیهی، نجفی و دريساوی (۱۳۹۶) نشان دادند که سبک زندگی در آموزه‌های تربیتی امام‌رضا (ع) دارای ۴ قلمرو الهی، زیست محیطی، فردی و اجتماعی است که یکی از عناصر قلمرو اجتماعی عدالت است. نتایج حاکی از آن است که انسان چون یک موجود اجتماعی است تکالیف اجتماعی دارد و با انجام این تکالیف عدالت اجتماعی تحقق می‌یابد و آشنا شدن با این عنصر در حیطه نظام تعلیم و تربیت است. برنامه‌های درسی باید به گونه‌ای تدوین شود که عنصر عدالت را در نظر بگیرد تا دانش‌آموزان با مشاهده آن به توسعه آن در جامعه کمک کنند.

یمنی و شاطر جلالی و اقبالی^۱ (۲۰۱۷) یادآور شدند یکی از مهمترین شاخص‌های توسعه جوامع بشری، عدالت آموزشی است. هدف پژوهش بررسی دیدگاه دانشجویان در مورد عدالت آموزشی و تعیین ابعاد آن بود. پاسخ دانشجویان دختر و پسر به سؤال درک شما از مفهوم عدالت و بی‌عدالتی آموزشی چیست؟ حول سه محور متمرکز بود. از نظر دانشجویان دختر و پسر مضامین اصلی برای عدالت آموزشی شامل آموزش عادلانه (دارای چهار بعد: برنامه درسی مؤثر، رشد فراگیران، رفتار عادلانه اساتید و ارزیابی عادلانه)، پژوهش عادلانه (دارای دو بعد توانایی نظارت پژوهشی و بودجه تحقیقاتی دانشجو) و مدیریت عادلانه منابع (دارای دو بعد توزیع عادلانه تسهیلات و

تخصیص عادلانه منابع مالی) بود. یافته‌های پژوهش نشان داد که در نظر دانشجویان ابعاد برنامه درسی مؤثر، پرورش فراگیر، رفتار عادلانه اساتید از ابعاد آموزش عادلانه و مضمون پژوهش عادلانه و مدیریت عادلانه منابع، اهمیت و ضرورت زیادی در عدالت آموزشی دارند.

سامری، حسنی، سیدعباس‌زاده و موسوی (۱۳۹۴) در مطالعه خود شاخص‌های نابرابری، شاخص امکانات فیزیکی فضاهای آموزشی، امکانات علمی - آموزشی دانش‌آموزی، شاخص منابع انسانی، شاخص اقتصادی و شاخص پیشرفت تحصیلی دانش‌آموزان را مورد مطالعه قرار دادند یافته‌های مطالعه آنان نشان داد بیشترین میزان نابرابری در شاخص‌های دانش‌آموزی و کمترین میزان نابرابری در شاخص پیشرفت تحصیلی بود. نتایج تحلیل مسیر نیز نشان داد که شاخص امکانات دانش‌آموزی دارای بیشترین و شاخص امکانات فیزیکی دارای کمترین تأثیرات بر نابرابری مناطق بودند. نتایج با استفاده از شبکه عصبی نیز نشان داد که بیشترین تأثیر را شاخص اقتصادی و کمترین تأثیر را نیروی انسانی در پیشگیری نابرابری مناطق آموزش و پرورش استان آذربایجان غربی دارند.

رامبرگ^۱ (۲۰۱۵) به آموزش ویژه کشور سوئد در مقطع متوسطه پرداخت. دسترسی به منابع ویژه آموزش، فعالیت‌های گروهی، حمایت مسئولین آموزش و پرورش در این پژوهش بررسی شد. یکی از اهداف پژوهش چگونگی فهم نظریه‌های عدالت آموزشی و اجتماعی بود. پژوهش ۷۶۴ دبیرستان سوئد را در سال تحصیلی ۲۰۱۱ - ۲۰۱۰ مورد مطالعه قرار داد. نتایج نشان داد ۳۷/۵ درصد از مدارس متوسطه فاقد منابع ویژه از نظر معلمان کارآمد و ماهر بودند. این در حالی بود که ۶۸ درصد از مدارس خصوصی و غیردولتی و در مقایسه با آن ۱۰ درصد از مدارس دولتی آموزش ویژه را دریافت می‌کنند. این بی‌عدالتی آموزشی بین مدارس دولتی و غیردولتی تهدیدی برای برابری و دموکراسی مدارس است چون دانش‌آموزان فرصت‌های یکسان دریافت نمی‌کنند. یافته‌ها همچنین نشان داد دانش‌آموزان با اولیاء تحصیل کرده دسترسی بیشتری به منابع آموزش ویژه دارند. در مجموع نتایج پژوهش حاکی از آن بود که منابع ویژه به طور ناعادلانه بین مدارس دولتی و غیردولتی توزیع می‌شوند و ۴۲ درصد از مدارس براساس

تیزهوشی (استعدادهای درخشان) گروه‌بندی و تقسیم می‌شدند و حمایت ویژه برای دانش‌آموزان این مدارس می‌باشد.

ایشوچی^۱ (۲۰۱۴) در پژوهش خود به اهداف بلند مدت توسعه و عدالت آموزشی پرداخت. یافته‌های او نشان داد که در برنامه‌های درسی و آموزشی باید به همه واقعیت‌ها در مورد کودکان توجه شود و سیاست‌گذاری‌ها و برنامه‌ریزی‌ها در برنامه درسی باید به دنبال پیشرفت کلیه دانش‌آموزان باشد بدون این که به بعضی از سطوح فرهنگی، اقتصادی، سیاسی یا جغرافیایی توجه بیشتری داشته باشد.

جمع‌بندی یافته‌های پژوهش‌ها نشان می‌دهد مقوله عدالت آموزشی از سه منظر دسترسی به فرصت‌های برابر، نابرابری‌های موجود، دروندادهای عملکرد برابر در سال‌های اخیر کانون توجه پژوهشگران بوده و از جنبه‌های مختلف مورد بررسی قرار گرفته و آن را رسانه‌ای کرده است. اما در زمینه مؤلفه‌های مربوط به عدالت آموزشی در آموزش و پرورش برای سطوح متفاوت جامعه و تدوین مدلی که این مؤلفه‌های شناسایی شده را در بر بگیرد پژوهشی انجام نشده است. همچنین یکی از اهداف عملیاتی سند تحول بنیادین آموزش و پرورش (هدف پنجم)، بسط و گسترش عدالت آموزشی است که راهکارهایی نیز برای تحقق آن در سند ارائه شده است. اکنون با توجه به اهمیت این موضوع در آموزش و پرورش، مسئله پژوهش حاضر این است که مؤلفه‌های عدالت آموزشی را به‌طور خاص در آموزش و پرورش شناسایی کرده و مدلی مختص آموزش و پرورش ایران به استناد منابع اسلامی و علمی ارائه دهد.

روش پژوهش

روش پژوهش ترکیبی است. در بخش اول کیفی و در بخش دوم کمی است. در مرحله کیفی از تحلیل مضمون از متون دینی و منابع علمی استفاده شد که مضامین استخراج شده مقوله‌بندی و دسته‌بندی شدند. در بخش کمی از روش پیمایشی (زمینه‌یابی) استفاده شد. براساس یافته‌های بخش اول پرسش‌نامه‌ای طراحی و اعتبار یابی شد.

جامعه پژوهش در بخش کیفی تحلیل منابع اسلامی براساس کل حوزه پژوهش قرآن کریم، نهج البلاغه، ۷۱ مورد مقالات، اسناد و کتب مندرج در پایگاه‌ها، وب سایت‌ها،

و کتابخانه‌ها که به تفکیک ۶۳ مقاله، ۶ پایان‌نامه، ۱ کتاب و ۱ سند تحول بنیادین آموزش و پرورش، اسناد آموزشی در دسترس، مقالات در پایگاه‌ها، و وب سایت‌های معتبر در حوزه عدالت آموزشی از سال ۲۰۰۱ تا ۲۰۱۷ که در پایگاه‌های داده نمایه شده‌اند را تشکیل داده است که به صورت هدفمند براساس اهداف و مؤلفه‌های پژوهش نمونه‌گیری و مورد بررسی عمیق قرار گرفت. به این صورت که با استفاده از روش آتراید- استرلینگ^۱ (۲۰۰۱) مضامین پایه (نکات کلیدی متن) مربوط به عدالت آموزشی استخراج گردید. سپس با تلخیص داده‌ها مضامین مشابه و تکراری که مرتبط با موضوع پژوهش بودند با یکدیگر تلفیق و فراوانی آن‌ها بدست آمد. سپس مضامین سازمان‌دهنده (مضامین بدست آمده از ترکیب و تلخیص مضامین پایه) مشخص شد. در ادامه مضامین فراگیر (مضامین عالی در برگیرنده اصول حاکم بر متن به مثابه کل) استخراج گردید و قالب مضامین طراحی شد. در بخش کمی جامعه آماری شامل کلیه مدیران و معاونین مدارس سراسر کشور که حجم آن‌ها ۱۷۰۶۴۵ نفر بود که براساس روش نمونه‌گیری تصادفی مرحله‌ای ۳۸۴ نفر به عنوان نمونه انتخاب شدند که در نهایت ۳۱۵ به پرسش‌نامه پاسخ دادند.

ابزار جمع‌آوری اطلاعات

پرسشنامه محقق ساخته: براساس یافته‌های حاصل از بخش کیفی پرسش‌نامه اولیه که شامل ۹۶ گویه بود، تدوین شد که توسط پانزده نفر از آگاهان کلیدی مورد بررسی قرار گرفت که در نتیجه آن مواردی جهت اصلاح پیشنهاد گردید. پس از اعمال اصلاحات مورد نظر، پرسش‌نامه نهایی، با ۸۲ گویه نهایی شد. برای تعیین روایی محتوایی از روش ممیزی کردن از سوی داور استفاده شد. بدین معنی که پس از استخراج مضامین پایه، در اختیار ۱۵ نفر از متخصصین مدیریت آموزشی قرار داده شد تا در مورد آن‌ها نظر دهند و قابلیت اطمینان نتایج مورد بررسی قرار گیرد. در انتخاب متخصصان گرایش، سابقه و تجارب فعال در زمینه مدیریت آموزشی حوزه‌های مختلف آموزش و پرورش مدنظر قرار گرفت. به منظور محاسبه شاخص‌های روایی و پایایی از نرم افزار Smart PLS استفاده شده است.

1. Attridge-Stirling

جدول ۱. شاخص‌های ارزیابی روایی و پایایی ابزار سنجش مفهوم عدالت آموزشی

پایایی		اعتبار ممیز			اعتبار همگرا	مؤلفه
پایایی ترکیبی	آلفای کرونباخ	HTMT	بارهای عاملی متقاطع	فورنل و لارکر	AVE	
۰/۸۳	۰/۷۰		تأیید		۰/۶۳	بسترسازی عادلانه توزیع منابع
۰/۸۷	۰/۸۲		تأیید		۰/۵۸	بهره‌مندی عادلانه از منابع
۰/۸۵	۰/۷۶		تأیید		۰/۵۹	شایسته‌پروری

داده‌های جدول ۱ نشان می‌دهد که پرسش‌نامه مرکب از سه مؤلفه است که هر سه مؤلفه از شاخص روایی و پایایی مناسبی برخوردار هستند.

یافته‌های بخش کیفی

در بخش کیفی ابتدا مؤلفه‌های آموزشی در آموزش و پرورش ایران با استفاده از روش تحلیل مضمون استقرایی و براساس کل حوزه پژوهش که شامل ۷۳ مورد مقولات مندرج در پایگاه‌ها و وب سایت‌ها به تفکیک دو منبع دینی قرآن و نهج‌البلاغه، ۶۱ مقاله، ۶ پایان‌نامه، ۹ کتاب و سند آموزشی مربوط به سال‌های ۲۰۰۱ تا ۲۰۱۷ بود، تعداد ۷۲۷ مورد مضمون شناسایی گردید. پس از حذف یا تلفیق مضامین مشابه و تکراری، سه دسته مضمون فراگیر ۱. بسترسازی عادلانه توزیع منابع شامل مضامین سازمان‌دهنده مشارکت جمعی، تصمیم‌سازی عادلانه، همه جانبه‌گری برنامه درسی، ۲. بهره‌مندی عادلانه از منابع شامل مضامین سازمان‌دهنده شایسته‌سالاری، پوشش دادن همه مخاطبان، توجه به وضعیت بهداشتی فراگیران، مدیریت بهینه منابع، بهسازی مدارس، ۳. شایسته‌پروری شامل مضامین سازمان‌دهنده توانمندسازی فراگیران، بهبود فرآیند ارزشیابی، ارتقای کیفیت آموزش، تعامل منصفانه شناسایی شد و قالب مضامین نهایی شکل گرفت.

پس از این که مضامین مستخرج شدند قالب مضامین نهایی عدالت آموزشی ارائه شد و با توجه به این قالب مدل عدالت آموزشی برای آموزش و پرورش ایران ارائه گردید که این مدل شامل سه مضمون فراگیر، ۱۲ مضمون سازمان‌دهنده و ۸۲ مضمون پایه ارائه

شد که به شرح زیر می‌باشد.

۱. **بسترسازی توزیع عادلانه منابع شامل:** مضامین سازمان‌دهنده مشارکت جمعی (۵ مضمون پایه)، تصمیم‌سازی عادلانه (۵ مضمون پایه) همه جانبه‌نگری برنامه درسی (۱۰ مضمون پایه)

۲. **بهره‌مندی عادلانه از منابع شامل:** مضامین سازمان‌دهنده شایسته‌سالاری (۱۰ مضمون پایه)، پوشش دادن همه مخاطبان (۸ مضمون پایه)، توجه به وضعیت بهداشتی فراگیران (۳ مضمون پایه)، مدیریت بهینه منابع (۴ مضمون پایه)، بهسازی مدارس (۱۲ مضمون پایه)

۳. **شایسته‌پروری شامل:** مضامین سازمان‌دهنده توانمندسازی فراگیران (۳ مضمون پایه)، بهبود فرآیند ارزشیابی (۶ مضمون پایه)، ارتقای کیفیت آموزش (۱۱ مضمون پایه)، تعامل منصفانه (۵ مضمون پایه) بود. پس از تدوین مدل از قالب نهایی مضامین در ساخت ابزار اصلی پژوهش (پرسش‌نامه) استفاده شده است.

جدول ۲. مضامین فراگیر، سازمان‌دهنده و پایه عدالت آموزشی

مضامین پایه	مضامین سازمان‌دهنده	مضامین فراگیر
توسعه مشارکت ذی‌نفعان آموزشی در همه تصمیم‌گیری‌ها (دانش‌آموزان، معلمان، اولیاء)	۱	مشارکت جمعی
توجه به نیازهای ذینفعان در تصمیم‌گیری‌های آموزش و پرورش	۲	
مدیریت انواع انتخابات در مدارس جهت تقویت مشارکت اولیاء، معلمان و دانش‌آموزان	۳	
توزیع اختیارات بین سطوح محلی برای تصمیم‌گیری	۴	
تأسیس انجمن‌های خیرین مدرسه ساز در مناطق محروم	۵	
سیاست‌گذاری مبتنی بر نیازسنجی دانش‌آموزان	۱	تصمیم‌سازی عادلانه
بازنگری و اصلاح سیاست‌های کلان برنامه‌ریزی درسی و آموزشی در سیاست‌گذاری‌ها (جهت توزیع عادلانه فرصت‌های آموزشی با توجه به اهداف نظام آموزشی) در راستای دستیابی به اهداف تعیین شده	۲	
تدوین استانداردهایی جهت انتخاب مدیران مدارس	۳	
تعیین استانداردهای ارزیابی عملکرد آموزشی و اجرایی مدیران	۴	
طراحی برنامه درسی متناسب با تفاوت‌های فردی و نیازهای دانش‌آموزان در همه سطوح (جغرافیایی، اجتماعی، جنسیتی، مهاجرین، فاقدین شناسنامه، مناطق مرزی، معلولین، افراد با نیاز خاص...)	۵	

(ادامه) جدول ۲.

مضامین پایه	مضامین فراگیر	مضامین سازمان دهنده
۱ فراهم کردن زیرساخت و امکانات جهت افزایش زمان یادگیری و کاهش تعطیلی مدارس	بستر سازی عادلانه توزیع منابع	همه جانبه نگرى برنامه درسى
۲ توجه به زمان آموزش با توجه به تفاوت های فراگیران در برنامه درسی		
۳ توجه به کلیه ظرفیتهای وجودی دانش آموزان (علاقی و استعدادها و نیازها) سطوح مختلف (جغرافیایی و جنسیتی...) در برنامه درسی		
۴ انعطاف پذیری مکانی و زمانی برنامه درسی		
۵ توجه به راهنمایی و مشاوره (تحصیلی و تربیتی و شغلی) در برنامه درسی		
۶ توجه برنامه ریزان به کلیه ذی نفعان جهت مشارکت آنان در برنامه درسی		
۷ به کارگیری ظرفیتهای سایر نهادها در برنامه های آموزش و پرورش		
۸ توسعه ظرفیتهای مناطق محروم و مرزی در برنامه ریزیهای آموزشی		
۹ برنامه ریزی برای پوشش دوره پیش دبستانی برای همه فراگیران		
۱۰ برنامه ریزی برای پوشش کامل آموزش عمومی برای همه		
۱ توجه به شایستگی ها در به کارگیری و تأمین نیروی انسانی در آموزش و پرورش	بهره مندی عادلانه از منابع	شایسته سالاری
۲ فرصت برابر مدارس در برخورداری از معلمان باتجربه و موفق		
۳ برگزاری دوره های آموزش (عمومی، تخصصی و تربیتی) برای منابع انسانی مدارس مبتنی بر نیازسنجی		
۴ برگزاری دوره های ویژه برای معلمان چند پایه		
۵ تأمین معلمان بومی برای مناطق خاص دارای مدارس متنوع (محروم، مرزی، عشایر، روستایی، دوزبانه، قومیت، اقلیت)		
۶ ارزیابی دوره های صلاحیت معلمان با استانداردهای تدوین شده		
۷ تشویق معلمان کارآمد		
۸ پرهیز از سیاسی کاری در انتخاب مدیران		
۹ انتخاب مدیران مدارس مطابق شاخص های (عملکرد اجرایی و آموزشی) تعیین شده		
۱۰ ارزیابی دوره های سوابق آموزشی - پژوهشی فرهنگیان (معلمان - مدیران)		
۱ توزیع متناسب و عادلانه منابع و امکانات آموزشی در مناطق مختلف کشور با توجه به نیازهای فراگیران (فناوری، تسهیلات، مراکز آموزشی، کتابخانه)	پوشش دادن همه مخاطبان	
۲ به روز کردن تسهیلات و منابع (آموزشی، پژوهشی و فناوری، آزمایشگاهی و کارگاهی) مدارس با توجه به تغییرات جهانی		
۳ توزیع عادلانه امکانات رفاهی و تسهیلات در مدارس به تناسب تفاوت های جسمی دانش آموزان جهت ارائه خدمات (با تأکید بر معلولین، مدارس استثنایی و دانش آموزان با نیاز خاص)		
۴ رعایت نسبت استاندارد دانش آموز به کلاس درس برحسب پایه یا دوره آموزشی با توجه به سطوح مختلف		

(ادامه) جدول ۲.

مضامین فراگیر	مضامین سازمان دهنده	مضامین پایه
بهره مندی عادلانه از منابع		۵ رعایت نسبت معلم به دانش آموز در مدارس بر حسب پایه یا دوره آموزشی با توجه به همه سطوح
		۶ برابری شانس ورود به نظام آموزشی برای کلیه واجب التعلیم‌ها
		۷ افزایش توانایی علمی دانش آموزان مناطق محروم و فقیر (با برگزاری کلاس تقویتی رایگان، بورس تحصیلی، هوشمندسازی مدارس)
		۸ حمایت از دانش آموزان مناطق محروم از طریق رسانه‌های عمومی (معرفی مدارس و مشکلات آنان به مسئولین و خیرین مدرسه‌ساز)
	توجه به وضعیت بهداشتی فراگیران	۱ فراهم کردن تسهیلات بهداشتی و سلامت برای همه دانش آموزان (بیمه، مربی بهداشت...)
		۲ تقویت ارتباط مراکز بهداشتی با مدارس کشور با تأکید بر مدارس استثنایی و محروم
		۳ اختصاص مواد آموزشی برای کسب مهارت‌های اصلی در زندگی مرتبط با حیطه بهداشت، سلامت، تغذیه
	مدیریت بهینه منابع	۱ ساماندهی و توزیع عادلانه کمک‌های مردمی شامل مشارکت بخش غیر دولتی و مالیات‌ها در کشور (نظارت متمرکز بر جمع آوری و توزیع مشارکت‌های مردمی و بخش خصوصی)
		۲ تأمین مالی مدارس با توجه به نرخ ثبت نام
		۳ اختصاص قسمتی از کمک‌های خیرین به مناطق محروم
		۴ نظارت بر فرایند عملیات مالی با رویکرد حسابرسی پس از هزینه و خرج منابع
	بهسازی مدارس	۱ ایجاد شبکه‌هایی از محیط‌های یادگیری (پژوهش سرا، کتابخانه، آزمایشگاه، کارگاه) در مناطق آموزش و پرورش
		۲ ایجاد محیط شاداب در مدرسه
		۳ ایجاد محیط امن در مدرسه
		۴ توجه به گسترش کیفی فضاهای آموزشی (شبانه روزی، روزانه، خدمات) در همه مناطق کشور
		۵ توجه به گسترش کمی فضاهای آموزشی (تعداد) در همه مناطق کشور
		۶ راه اندازی مدارس شبانه روزی در مناطق محروم
		۷ تناسب مدارس با شرایط (جغرافیایی، معلولین، مهاجرین) فراگیران متنوع
		۸ گسترش مدارس دولتی با توزیع امکانات عادلانه در سراسر کشور
		۹ اصلاح مدارس دونوبته یا چند مقطعی در کلان شهرها
		۱۰ اصلاح استانداردهای کمی و کیفی مدارس غیر دولتی با هدف افزایش کیفیت
		۱۱ اجتناب از طبقه بندی دانش آموزان (نخبه، تیز هوش، ...)
		۱۲ کاهش تعداد کلاس‌های چند پایه

(ادامه) جدول ۲.

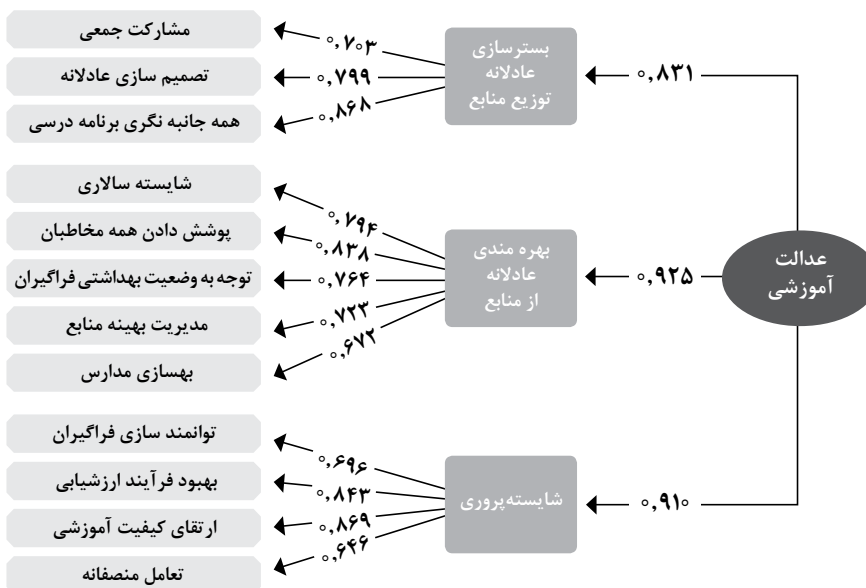
مضامین پایه	مضامین سازمان دهنده	مضامین فراگیر
توزیع دانش آموزان در رشته‌های تحصیلی متوسطه با توجه به علایق و نیازها	۱	توانمندسازی فراگیران
توسعه مهارت‌های (فردی، اجتماعی و شغلی) کلیه دانش آموزان با تأکید بر گروه‌های آسیب پذیر (محرومین، معلولین، عشایر، روستایی، جنسیت)	۲	
توجه به برنامه‌های کارآفرینی و مهارت آموزی برای هنرستانی‌ها متناسب با بازار کار	۳	
ارزیابی عملکرد دانش آموزان برحسب گروه‌های مختلف با استفاده ازشاخص به پایان رساندن پایه تحصیلی و نمرات امتحانات نهایی	۱	بهبود فرایند ارزشیابی
رعایت عدالت در ارزیابی‌ها و ارائه امتیازات به دانش آموزان	۲	
نظارت بر مشارکت فراگیران در همه فعالیت‌های آموزشی، پرورشی و انضباطی	۳	
ارزیابی دانش آموزان با استانداردهای ارزشیابی آموزشی	۴	
ارائه بازخورد مثبت و منفی از فعالیت‌های انجام شده در کلاس درس به دانش آموزان جهت تسهیل یادگیری	۵	
ارزیابی پیشرفت هر مدرسه با توجه به شرایط ورودی و امکانات مدرسه در رتبه بندی مدارس	۶	
اصل انعطاف پذیری یادگیری (محیطی و فردی) در جریان آموزش	۱	ارتقای کیفیت آموزش
تناسب فرآیند آموزش با رشد فراگیران (ذهنی، جسمی، عاطفی، اجتماعی ...)	۲	
غنی‌سازی آموزش در راستای جلوگیری از شکل گرفتن بازار تحصیلی (بی نیازی دانش آموزان از کتب کمک آموزشی و کلاس خصوصی	۳	
ارائه محتوای آموزشی ویژه گروه‌های خاص (معلولین، اقلیتها و قومیت‌ها...)	۴	
نیاز سنجی برای تدوین محتوای آموزشی متناسب با فراگیران	۵	
مشارکت معلمان در طراحی، اجرا، ارزیابی محتوای آموزشی	۶	
تناسب محتوای آموزش با رشد فراگیران (ذهنی، جسمی و عاطفی، اجتماعی...)	۷	
تهیه راهنمای معلم و بسته‌های آموزشی برای کلاس‌های چندپایه	۸	
افزایش زمان آموزش در کلاس‌های چند پایه	۹	
تناسب روش‌های تدریس با نیازها و تفاوت‌های فراگیران	۱۰	
حذف کلیشه‌های جنسیتی از کتب درسی	۱۱	

(ادامه) جدول ۲.

مضامین فراگیر	مضامین سازمان دهنده	مضامین پایه
تعامل منصفانه	۱	رعایت عدالت در رفتارها و روابط متقابل ذی نفعان آموزشی
		۲ تناسب انتظارات معلمان با توانایی‌های دانش‌آموزان
		۳ ایجاد هماهنگی درون بخشی و بین بخشی در اجرای دستورالعمل‌ها (همسو بودن فعالیت‌های مسئولین در بین کارشناسان ادارات با مدارس در جهت عدم تضییع حقوق دانش‌آموزان در هر زمینه‌ای)
		۴ اجرای یکسان قوانین و مقررات آموزشی
		۵ پاسخگویی سیستم آموزشی به ذینفعان

یافته‌های بخش کمی

نتایج حاصل از اجرای پرسش‌نامه در میان مدیران و معاونان مورد تحلیل عاملی سلسله مراتبی قرار گرفت. نتایج حاصل حاکی از این است که براساس دیدگاه مدیران و معاونین آموزش و پرورش عدالت آموزشی از سه مؤلفه اصلی تشکیل شده است که مؤلفه‌ها و زیر مؤلفه‌های حاصل در نمودار زیر نشان داده شده است.

شکل ۱. مدل تحلیل عاملی مرتبه دوم مفهوم عدالت آموزشی

نکته مهم و قابل توجه در تحلیل عاملی مقادیر بارهای عاملی مضامین فراگیر و سازمان‌دهنده عدالت آموزشی است که در جدول ۳ گزارش شده است.

جدول ۳. مقادیر بارهای عاملی مضامین فراگیر و سازمان‌دهنده مفهوم عدالت آموزشی

مضامین فراگیر	بار عاملی	نسبت بحرانی	سطح معناداری	مضامین سازمان‌دهنده	بار عاملی	نسبت بحرانی	سطح معناداری
بسترسازی عادلانه توزیع منابع	۰/۸۳	۳۳/۴۵	۰/۰۰۱	مشارکت جمعی	۰/۷۰	۲۰/۳۳	۰/۰۰۱
				تصمیم‌سازی	۰/۸۰	۳۱	۰/۰۰۱
				همه‌جانبه‌نگری	۰/۸۷	۵۶/۶۵	۰/۰۰۱
بهره‌مندی عادلانه از منابع	۰/۹۲	۹۲/۲۱	۰/۰۰۱	شایسته‌سالاری	۰/۷۹	۲۹/۷۹	۰/۰۰۱
				پوشش منابع	۰/۸۴	۳۲/۴۹	۰/۰۰۱
				وضعیت بهداشت	۰/۷۶	۲۶/۴۳	۰/۰۰۱
				مدیریت بهینه	۰/۷۲	۲۲/۷۰	۰/۰۰۱
				بهبود مدارس	۰/۶۷	۱۴/۱۲	۰/۰۰۱
شایسته‌پروری	۰/۹۱	۸۰/۷۷	۰/۰۰۱	توانمندسازی	۰/۷۰	۱۹	۰/۰۰۱
				ارزشیابی	۰/۸۴	۴۴/۷۶	۰/۰۰۱
				کیفیت آموزشی	۰/۸۷	۵۹/۵۶	۰/۰۰۱
				تعامل منصفانه	۰/۶۵	۱۳/۸۹	۰/۰۰۱

داده‌های حاصل از جدول ۳ حاکی از این است که مقادیر برآورد شده (بار عاملی، مقادیر بحرانی و سطح معناداری) مربوط به همه مضامین فراگیر و سازمان‌دهنده «عدالت آموزشی» دارای وضعیت مطلوبی هستند، به عبارت دیگر همبستگی این مفهوم با مضامین مربوط به آن از اعتبار عاملی لازم برخوردار است.

بحث و نتیجه گیری

عدالت آموزشی یکی از جنبه‌های عدالت است که تحقق آن در سازمان‌های آموزشی برای تربیت فراگیران عدالت محور امری ضروری و حیاتی است. با توجه به اهمیت عدالت آموزشی در آموزش و پرورش و نقش فراگیران در زندگی فردی، خانوادگی و اجتماعی لازم بود تا مؤلفه‌های عدالت آموزشی در آموزش و پرورش ترسیم گردد تا اهداف آموزش و پرورش و جامعه محقق گردد. به همین علت و با توجه به هدف پژوهش مؤلفه‌های عدالت آموزشی برگرفته از متون دینی و علمی مورد بررسی و شناسایی قرار گرفت و در نهایت مدل عدالت آموزشی برای آموزش و پرورش ایران ارائه گردید.

مضمون فراگیر بسترسازی عادلانه توزیع منابع شامل مضامین سازمان‌دهنده مشارکت جمعی، تصمیم‌سازی عادلانه، همه جانبه‌نگری برنامه‌درسی است. مضمون سازمان‌دهنده مشارکت جمعی با مضمون پایه «توسعه مشارکت ذی‌نفعان آموزشی در همه تصمیم‌گیری‌ها با آیه ۱۵۹ سوره آل‌عمران و ۳۸ شوری و همچنین کلام ۱۳۱ امام علی (ع)، یمنی و همکاران (۱۳۹۶)، بابادی‌عکاشه و همکاران (۱۳۸۷)، ایشوچی (۲۰۱۴) همسو می‌باشد. تصمیم‌سازی عادلانه نیز مضمون سازمان‌دهنده‌ای است که مطابق با یافته‌های پژوهش حاضر بسترسازی عادلانه توزیع منابع را به دنبال دارد. عدالت در سیاست‌گذاری‌ها در نامه ۵۳ نهج‌البلاغه مورد توجه امام (ع) بوده است. یافته پژوهش مضمون سازمان‌دهنده تصمیم‌سازی عادلانه در مضمون پایه «بازنگری و اصلاح سیاست‌های کلان برنامه‌ریزی درسی و آموزشی در سیاست‌گذاری‌ها در راستای دستیابی به اهداف تعیین شده و طراحی برنامه درسی متناسب با تفاوت‌های فردی و نیازهای دانش‌آموزان در همه سطوح نیز با یافته‌های (ایشوچی، ۲۰۱۷) همسو می‌باشد. همچنین «سیاست‌گذاری مبتنی بر نیازسنجی دانش‌آموزان» با بخشی از نامه ۵۱ امام (ع) در نهج‌البلاغه همسو است. «تدوین استانداردهایی جهت انتخاب مدیران مدارس» و «تعیین استانداردهای ارزیابی عملکرد آموزشی و اجرایی مدیران» دیگر مضامین پایه از مضمون سازمان‌دهنده تصمیم‌سازی عادلانه هستند که با مفاهیم آیه ۲۴۷ سوره بقره و آیه ۳۹ سوره نمل و قسمتی از نامه ۵۳ امام علی (ع) در زمینه گزینش و انتخاب مدیران و ارزیابی از کار آنان همسو می‌باشد. همه جانبه‌نگری برنامه درسی دیگر مضمون سازمان‌دهنده از بسترسازی عادلانه توزیع منابع در مضمون پایه «توجه به راهنمایی و مشاوره (تحصیلی و تربیتی و شغلی) در برنامه درسی» با آیات ۲- ۱۵۱ سوره بقره «توجه برنامه‌ریزان به کلیه ذی‌نفعان جهت مشارکت آنان در برنامه درسی» با آیه ۱۵۹ سوره آل‌عمران و ۳۸ شوری و همچنین کلام ۱۳۱ امام علی (ع) همسو است. همچنین «توجه به

کلیه ظرفیت‌های وجودی دانش‌آموزان سطوح مختلف در برنامه درسی»، «توجه برنامه‌ریزان به کلیه ذی‌نفعان جهت مشارکت آنان در برنامه درسی» و «برنامه‌ریزی برای پوشش کامل آموزش عمومی برای همه» با پژوهش‌های ثناگو و همکاران (۱۳۹۰)، ایشوچی (۲۰۱۴)، و لی‌پاپهام^۱ (۲۰۰۹) همسو می‌باشد. برای این‌که بتوان در تخصیص و توزیع منابع آموزش و پرورش عدالت را برقرار کرد باید زمینه و بستر آن فراهم شود. سیاست‌گذاران و برنامه‌ریزان در طراحی برنامه درسی باید به مشارکت، همه‌جانبه‌گر بودن برنامه درسی و رعایت اصل عدالت در تصمیم‌گیری‌ها توجه کنند تا بتوانند زمینه ایجاد عدالت را در همه امور ایجاد نمایند.

دومین مضمون فراگیر پژوهش «بهره‌مندی عادلانه از منابع» است که شامل مضامین سازمان‌دهنده شایسته‌سالاری، پوشش دادن همه مخاطبان، توجه به وضعیت بهداشتی، فراگیران، مدیریت بهینه منابع و بهسازی مدارس می‌باشد. شایسته‌سالاری و توجه به شایستگی‌های نیروی انسانی و توانمندسازی آن‌ها با مضامین پایه توجه به شایستگی‌ها در به‌کارگیری و تأمین نیروی انسانی در آموزش و پرورش، فرصت برابر مدارس در برخورداری از معلمان باتجربه و موفق، تأمین معلمان بومی برای مناطق خاص دارای مدارس متنوع، پرهیز از سیاسی‌کاری در انتخاب مدیران است. توجه به شایستگی‌ها در انتخاب و استخدام افراد در آیات سوره مبارکه (بقره: ۲۴۷؛ نمل، ۳۹ و یوسف، ۵۵) و نامه ۵۳ و خطبه ۳۴ امام در نهج‌البلاغه ذکر شده است. توجه به تجربه کاری در به‌کارگیری نیروی انسانی در نامه ۵۳ «... کارگزاران را از میان مردمی انتخاب کن که باتجربه و باحیا باشند...» که با این مضمون پایه «فرصت برابر مدارس در برخورداری از معلمان باتجربه و موفق» همسو است. «توجه به شایستگی‌ها در به‌کارگیری و تأمین نیروی انسانی در آموزش و پرورش» و «پرهیز از سیاسی‌کاری در انتخاب مدیران» با مضمون آیه ۵۸ سوره نساء همسویی دارد. «تشویق معلمان کارآمد» دیگر مضمون پایه در این قسمت که با حکمت ۳۴۷ نهج‌البلاغه (در تشویق و قدردانی باید مواظب بود که حد و اندازه به درستی رعایت گردد که در این صورت تأثیرگذار و رشد‌دهنده است) همسو است. یافته پژوهشی مضمون سازمان‌دهنده پوشش دادن همه مخاطبان اصل مساوات و رعایت انصاف و عدالت در بخشی از نامه ۴۶ امام (ع) که می‌فرماید «... مساوات را در میان مردم حتی در نگاه کردن با گوشه چشم... و اشاره کرد رعایت کن مبدا زورمندان در نقص عدالت به نفع خودشان طمع نورزند و ضعیفان از عدالت تو ناامید نشوند»، مضامین پایه «توزیع متناسب و عادلانه منابع و امکانات آموزشی در مناطق مختلف کشور»، «توزیع عادلانه امکانات رفاهی و تسهیلات در مدارس به تناسب تفاوت‌های جسمی

دانش آموزان»، «رعایت نسبت استاندارد دانش آموز به کلاس درس برحسب پایه یا دوره آموزشی»، «رعایت نسبت معلم به دانش آموز در مدارس برحسب پایه یا دوره آموزشی با توجه به همه سطوح»، «افزایش توانایی علمی دانش آموزان مناطق محروم و فقیر»، «حمایت از دانش آموزان مناطق محروم از طریق رسانه‌های عمومی» با پژوهش صالحی و چاری سرستی (۱۳۹۳) و سامری و همکاران (۱۳۹۳) همسو می‌باشد. مضامین پایه ساماندهی و توزیع عادلانه کمک‌های مردمی شامل مشارکت بخش غیردولتی و مالیات‌ها در کشور، اختصاص قسمتی از کمک‌های خیرین به مناطق محروم، نظارت بر فرآیند عملیات مالی با رویکرد حسابرسی پس از هزینه و خرج منابع از مضمون سازمان‌دهنده مدیریت بهینه منابع با پژوهش یمنی و همکاران (۱۳۹۶) و مضامین پایه اختصاص قسمتی از کمک‌های خیرین به مناطق محروم و ساماندهی و توزیع عادلانه کمک‌های مردمی شامل مشارکت بخش غیردولتی و مالیات‌ها در کشور با یافته‌های بابادی عکاشه و همکاران (۱۳۸۷) همسو می‌باشد. بهسازی مدارس دیگر مضمون سازمان‌دهنده از مضمون فراگیر بهره‌مندی عادلانه از منابع از یافته‌های پژوهش در بخش کیفی است که در مضامین پایه گسترش مدارس دولتی با توزیع امکانات عادلانه در سراسر کشور و اصلاح استانداردهای کمی و کیفی مدارس غیردولتی با هدف افزایش کیفیت با یافته‌های پژوهش رامبرج (۲۰۱۰) و توجه به گسترش کمی فضاهای آموزشی (تعداد) در همه مناطق کشور با یافته‌های پژوهش شیرکرمی و بختیارپور (۱۳۹۳)، سامری و همکاران (۱۳۹۴) و صالحی و چاری سرستی (۱۳۹۳) همسو می‌باشد. با توجه به یافته‌های پژوهش پیشنهاد می‌شود برای دستیابی به عدالت آموزشی و بهره‌مندی کلیه فراگیران از منابع، بدون در نظر گرفتن طبقه اجتماعی، اقتصادی، جغرافیایی، نژاد، قومیت، زبان، مذهب و خانواده، توزیع منابع به شکل عادلانه و با توجه به شرایط کلیه فراگیران انجام شود. برای رسیدن به این مهم و دستیابی عادلانه به فرصت‌های آموزشی لازم است که منابع انسانی کارآمد و ماهر در همه مناطق توزیع شوند. همچنین باید در توزیع و تخصیص منابع همه فراگیران، نیازها و شرایط آن‌ها در نظر گرفته شود.

با توجه به یافته‌های پژوهش وضعیت بهداشتی فراگیران یکی دیگر از مقولاتی است که باید در دسترسی عادلانه به تسهیلات و امکانات باید به آن توجه شود و با توجه به شرایط جسمی فراگیران و محل زیست آن‌ها امکانات و تسهیلات بهداشتی فراهم گردد. زمانی می‌توان بهره‌مندی عادلانه از کلیه منابع را در آموزش و پرورش برای کلیه فراگیران و ذی‌نفعان داشت که بتوان منابع موجود را به بهترین شکل مدیریت کرد. فضاهای آموزشی، استانداردهای این فضاها، توجه به دستورالعمل‌ها و قوانین در زمینه فضاهای آموزشی و توسعه کمی و کیفی فضاهای آموزشی یکی دیگر از نکاتی

است که به نهادینه شدن عدالت آموزشی در جامعه و بهره‌مندی عادلانه فراگیران از منابع کالبدی کمک می‌کند.

شایسته‌پروری سومین مضمون فراگیر از یافته‌های پژوهش حاضر است که در برگرفته مضامین سازمان‌دهنده توانمندسازی فراگیران، بهبود فرآیند ارزشیابی، ارتقای کیفیت آموزش و تعامل منصفانه است. مهارت آموزی و توانمندسازی متربی در آیه ۶۷ سوره مبارکه کهف به روشی خاص مورد توجه بوده است. بهبود فرآیند ارزشیابی دیگر مضمون سازمان‌دهنده مضمون فراگیر از شایسته‌پروری است که با پژوهش صالحی و چاری سرستی (۱۳۹۳) و بنگ و وثوقی^۱ (۲۰۱۶)، برهانی، عباس‌زاده و سبزواری (۱۳۹۲)، ثناگو، نومی و جویباری (۱۳۹۲) همسو می‌باشد. ارزیابی و بازخورد مستمر از فعالیت‌های ذینفعان در آیه ۱۰۵ سوره توبه، آیه ۴۷ سوره انبیاء و ۱۶ لقمان ذکر گردیده است و نظارت بر فعالیت کارگزاران و زیردستان در نامه ۵۳ در نهج‌البلاغه مورد توجه امام علی (ع) بوده است که با این یافته همسو است. مضمون سازمان‌دهنده ارتقای کیفیت آموزش با مضامین پایه اصل انعطاف‌پذیری یادگیری (محیطی و فردی) در جریان آموزش، تناسب فرآیند آموزش با رشد فراگیران، روش‌های تدریس، از دیگر یافته‌های پژوهش مربوط به مضمون فراگیر شایسته‌پروری است که در سوره لقمان آیات ۱۴، ۱۷، ۱۸، ۱۹ و آیه ۸۰ سوره انبیاء و خطبه ۳۳ و ۱۰۵ نهج‌البلاغه با مفهوم استفاده از روش آموزش مناسب و انتخاب محتوای مناسب برای آموزش ذکر شده است. پژوهش بنگ و وثوقی (۲۰۱۶) و صالحی و چاری سرستی (۱۳۹۳) نیز با این یافته همسو هستند. تعامل منصفانه دیگر مضمون سازمان‌دهنده است که با یافته ثناگو و همکاران (۱۳۹۲) و برهانی و همکاران (۱۳۹۲) همسو می‌باشد.

با توجه به اعتبار بالای مؤلفه‌های مدل عدالت آموزشی در آموزش و پرورش به مسئولین و برنامه‌ریزان و مدیران مدارس پیشنهاد می‌شود که در طراحی و تدوین برنامه‌ها و دستورالعمل‌ها به مؤلفه‌های عدالت آموزشی ارائه شده در مدل توجه کرده و آن را راهنمای عمل خود قرار دهند. جهت توانمندسازی فراگیران برنامه‌ریزان و مدیران مدارس باید به نیازها و علایق دانش‌آموزان توجه کنند و با توجه به تفاوت‌های میان آن‌ها برنامه‌های مهارت‌آموزی و کارآفرینی را برگزار کنند. به مدیران و معاونین مدارس پیشنهاد می‌شود جهت رسیدن به عدالت در ارزشیابی‌ها و افزایش انگیزه فراگیران، معلمان را در زمینه نحوه ارزشیابی استاندارد و ارائه امتیازات به شکل عادلانه توجیه کرده و یا آموزش‌های لازم را ارائه دهند و در این آموزش‌ها انواع ارزشیابی و نحوه ارائه امتیاز را بیان کنند.

- قرآن مجید. (۱۳۸۰). برگزیده تفسیر نمونه. ناصر مکارم شیرازی. ۵ جلد. تهران: دار الکتب اسلامیه.
- نهج البلاغه. (۱۳۹۰). ترجمه محمد دشتی. قم: انتشارات بکاء.
- بابادی عکاشه، زهرا؛ شریف، سید مصطفی و جمشیدیان، عبدالرسول. (۱۳۸۷). تأمین و گسترش برابری فرصت‌ها و عدالت آموزشی در آموزش و پرورش استان اصفهان. *فصل‌نامه رفاه اجتماعی*، ۱۰ (۳۷)، ۲۸۷-۳۰۵.
- باقری خسرو. (۱۳۸۷). *درآمدی بر فلسفه تعلیم و تربیت جمهوری اسلامی ایران*. جلد اول، تهران: انتشارات علمی و فرهنگی.
- برهانی، فریبا؛ عباس‌زاده، عباس و سبزواری، سکینه. (۱۳۹۲). تلاشی برای عدالت آموزشی: تبیین فرآیند ارزشیابی بالینی دانشجویان پرستاری، یک مطالعه گراندد تئوری. *فصل‌نامه اخلاق زیستی*، ۳ (۹)، ۵۸-۲۰.
- ثناگو، اکرم؛ نومی، مهین و جویباری، لیلا. (۱۳۹۰). تبیین عدالت آموزشی در دانشجویان علوم پزشکی: بررسی دیدگاه و تجربیات دانشجویان علوم پزشکی. *مجله توسعه آموزش پزشکی*، ۳ (۴)، ۳۹-۴۴.
- حسینی بهشتی، سیدعلیرضا. (۱۳۹۴). عدالت اجتماعی و مخالفانش، سیاست‌گذار رفاه، ضمیمه اقتصادی شرق، تهران: ۹-۸.
- حیدری، سمیرا و باقری‌نوع‌پرست، خسرو. (۱۳۹۵). ارائه الگوی نظری در برنامه درسی آموزش حرفه‌ای براساس فلسفه تعلیم و تربیت جمهوری اسلامی ایران. *فصل‌نامه مسائل کاربردی تعلیم و تربیت اسلامی*، ۱ (۲)، ۷۵-۹۸.
- سامری، مریم؛ حسینی، محمد؛ سیدعباس‌زاده، میرمحمد و موسوی، میرنجف. (۱۳۹۴). تبیین نابرابری‌های آموزشی و ارائه مدل توسعه آموزشی به منظور آمایش و نیل به عدالت آموزشی مورد شناسی: مناطق آموزشی استان آذربایجان غرب. *جغرافیا و آمایش شهری منطقه‌ای*، ۲ (۱۴)، ۱۵۰-۱۲۲.
- سرمادی، محمدرضا، و معصومی فرد، مرجان. (۱۳۹۴). جایگاه عدالت آموزشی در تحول نظام تعلیم و تربیت مبتنی بر سازنده‌گرایی. *فصل‌نامه پژوهش در یادگیری آموزشگاهی و مجازی*، ۳ (۱۰)، ۶۳-۷۰.
- شورای عالی انقلاب فرهنگی. (۱۳۹۰). *سند تحول بنیادین آموزش و پرورش*. مشهد: دبیرخانه شورای عالی انقلاب فرهنگی.
- شورای عالی انقلاب فرهنگی. (۱۳۹۰). *مبانی نظری فلسفه تعلیم و تربیت در نظام تعلیم و تربیت رسمی عمومی جمهوری اسلامی ایران*. تهران: شورای عالی انقلاب فرهنگی.
- شیرکرمی، جواد و بختیارپور، سعید. (۱۳۹۳). ارزیابی نابرابری‌ها در دستیابی به فرصت‌های آموزشی، با مطالعه مورد مقطع ابتدایی شهرستان دهلران در سال تحصیلی ۹۱-۱۳۹۰. *فصل‌نامه آموزش و ارزشیابی*، ۷ (۲۶)، ۴۱-۵۸.
- صالحی، محمد و چاری‌سرسی، فرشته. (۱۳۹۳). بررسی نقش فن‌آوری اطلاعات و ارتباطات بر عدالت آموزشی از دیدگاه مدیران مدارس دوره متوسطه استان مازندران. *فصل‌نامه فن‌آوری اطلاعات و ارتباطات در علوم تربیتی*، ۵ (۱)، ۴۳-۵۷.
- گل‌دهان، آیسودا. (۱۳۹۵). *ارائه مدل فرهنگ مشترک مدارس مبتنی بر آموزه‌های اسلام در آموزش و پرورش کشور*. پایان‌نامه دکتری مدیریت آموزشی، دانشگاه آزاد اسلامی اصفهان، خوراسگان، دانشکده روان‌شناسی و علوم تربیتی.
- صفارحیدری، حجت و حسین‌نژاد، رزا. (۱۳۹۳). رویکردهای عدالت آموزشی، نگاهی به جایگاه عدالت آموزشی در سند تحول بنیادین نظام آموزش و پرورش ایران، *پژوهش‌نامه مبانی تعلیم و تربیت*، ۴ (۱)، ۷۲-۴۹.
- در سند تحول بنیادین نظام آموزش و پرورش ایران. *پژوهش‌نامه مبانی تعلیم و تربیت*، ۴ (۱)، ۷۲-۴۹.
- غلامی‌پریزاد، اسکندر؛ غلامی‌پریزاد، الهه؛ عیوضی، علی‌اشرف و غضنفری، زینب. (۱۳۹۴). عدالت جنسیتی با بی‌عدالتی در نظام آموزشی استان ایلام. *راهبردهای توسعه در آموزش پزشکی*، ۲ (۲)، ۳۵-۴۴.
- فقیهی، علی‌نقی؛ نجفی، حسن و دریسای، سمیه. (۱۳۹۶). سبک زندگی در آموزه‌های تربیتی امام رضا (ع) و استخراج دلالت‌های آن در برنامه درسی رسمی و عمومی. *فصل‌نامه مسائل کاربردی تعلیم و تربیت اسلامی*، ۲ (۴)، ۱۴۳-۱۷۸.
- Attride-Stirling, J. (2001). Thematic Networks: An Analytic Tool for Qualitative Research. *Qualitative Research*, 1(3), 385-405. Available from: www.google.com
- Bang, M., & Vossoughi, Sh. (2016). Participatory Design Research and Educational Justice: *Studying Learning and Relations Within Social Change Making*. *Cognition and Instruction*, 34(3), 173-193.

- Brighouse H., & Unterhalter, E. (2010). Education for primary goods or for capabilities?, In: Brighouse, H. and Robeyns, I. (Eds.) *Measuring Justice: Primary Goods and Capabilities*. Cambridge, Cambridge University Press, 193-214.
- Brown, K. (2006). New educational injustice in the new South Africa: A call for justice in the from of vertical equality. *Journal of Educational Administration*, 44(5): 509-519.
- Eshuchi, J.C.A. (2014). *The Millennium Development Goals and Educational Justice*. (Doctoral Dissertation). University Dortmund, Bielefeld University.
- Lee-Popham, A. (2009). *From Exclusion to impact: Influencing course content towards Educational Justice* (Thesis for the Degree of Magisteriate of Arts). Concordia University, Canada.
- Ramberg, J. (2015). *Special Education in Swedish Upper Secondary School* (Dissertation). Stockholm, Sweden University. Economic Attachment of East.
- Robbert, M. (2017). Religious Education towards *Justice*: what kind of Justice is to be taught in Christian context? *Education Science*, 7, 30. Available from: journal/education.
- Thompson, R. (2013). *A Rawlsian Instrument for the Evaluation of Justice in Educational Philosophy*. (Thesis of doctoral). Clemson University.
- UNESCO (2010). Current challenges in basic science education. *United Nations Educational Scientific and Cultural Organization*. B. macedo@unesco.org.
- Yamani, N., Shaterjalali, M., & Eghbali, B. (2017). Educational justice from the perspective of postgraduate students in a medical school in Iran: A qualitative study. *Reserch and Development in Medical Education (RDME)*, 6 (1)23-28. Available from: <http://journals.Tbzmeh.ac.ir/rdme>.